

Dogodilo se to u Parizu 18. siječnja 1919., ne slučajno na dan kada je 1871. u versajskoj Dvorani ogledala objavljena proklamacija Njemačkoga Carstva. Predsjednik SAD-a te premijeri i ministri vanjskih poslova savezničkih i pridruženih sila sastali su se na Quai d'Orsay na prvoj sjednici konferencije nazvane mirovnom, čiji se dimenzija i trajanje još nisu mogli predvidjeti, s nakanom da završe rat koji je zahvaljujući nizu ugovora o primirju bio tek zastao. Predstavnici onih država koje se smatralo poraženima nisu bili pozvani da sudjeluju. Možda je to bila prva velika razlika prema mirovnoj konferenciji koja je prije više od stotinu godina u obliku „Bečkoga kongresa“ okončala ratove napoleonskoga doba. Kao što je u takvim prigodama uobičajeno, svečani je dio došao u prvi plan pa se između ostaloga govorilo i kroz prozor okupljenome mnoštvu. Već je mjesto održavanja konferencije značilo da je Francuska domaćin. Kada je francuski predsjednik države Raymond Poincaré ušao u dvoranu, 72 pozvana političara ustala su i djelomice stojeći saslušala što ima reći. Poincaré je zacrtao osnovni smjer: „Podla nakana neprijatelja danas je jasno dokazana. U nadi da će prigrabiti hegemoniju u Europi, a nedugo zatim i prevlast u svijetu, srednjoeuropske sile, vezane štetnim tajnim dogovorima, izmislile su zlonamjeran izgovor da bi pregazile Srbiju i otvorile sebi put prema istoku. Istodobno su zanemarile svečano preuzete obveze da bi sebi preko Belgije otvorile put u srce Francuske... I kada su nakon brojnih promjena ratne sreće oni koji su htjeli vladati mačem od njega naposljetku i stradali, krivnju za to mogu pripisati samo sebi...“ Poincaré je napustio dvoranu, a francuskome premijeru Georgeu Clémenceauu prepušteno je predsjedavanje sjednicom i naposljetku su svi oni pripadni Saveznicima i pridruženim državama pozvani da u pismenome obliku predaju svoje predodžbe o odredbama ugovora koji valja zaključiti s pobijedenima. Zatim se plenum razišao i u manjim se političkim krugovima i stručnim skupinama počeo baviti mirovnim ugovorima za Njemačku, Bugarsku i Osmansko Carstvo. Postupno je formulirano dvanaest ugovora i konvencija. Nedostajao je jedan dokument: mirovni ugovor s Austrougarskom Monarhijom. Njega nije moglo ni biti jer Habsburška Monarhija više nije postojala. Bila je još samo sjećanje. Na njezino su mjesto došle takozvane države sljednice, od kojih su onda (Njemačka) Austrija i Ugarska morale preuzeti odgovornost za ono što je krenulo od Habsburške Monarhije. Morale su jamčiti za Carstvo i nisu mogle

izbjeci da sebi i drugima podnesu račune kako je došlo do rata i zbog čega je on izvršio raspadom jednoga velikog europskog carstva. Otad je prošlo mnogo vremena. Polaganje računa se nastavilo. Mnogo toga uspjelo se razjasniti i objasniti. No pitanja su ostala. Cilj ove knjige jest odgovoriti na neka od njih.

O Prvome svjetskom ratu i posljednjim godinama Austro-Ugarske postoji bogata pismena ostavština. Dakako, daleko je nadilazi materijal koji se tim događajima bavi u Njemačkoj, Belgiji i Francuskoj. No vrlo je banalna tvrdnja, koju valja imati na umu, da Prvi svjetski rat bez Austro-Ugarske nije ni zamisliv niti ga se može smisljeno prikazati. Pripadna događanja također zaslužuju svoj poseban prikaz jer inače i intenzitet i zaključci ostaju krnjima, a takav je pristup jednome povijesnom razdoblju najblaže rečeno upitan. I države su u konačnici individualni subjekti i zaslužuju da ih se u okviru velikoga narativa prikaže u svjetlu njihovih posebnih pojava oblika i mentaliteta. U slučaju Austro-Ugarske nikako ne treba uzeti u obzir samo vojna događanja, nego i opći politički okvir i složeno ustrojstvo koje je nestabilnu i krhku tvorevinu, kakva je Habsburška Monarhija bila već i prije rata, dovelo do raspada. Nije to bio politički kraj, nego proces raspada koji je rat samo ubrzao i koji je za sobom povukao vjerojatno najdublju promjenu u novovjekovjnoj Europi.

Još sam prije dvadeset godina sebi preduzeo da naglasim te aspekte, kada sam prvi put objavio knjigu o posljednjemu austrougarskom ratu. Tada sam na početku naveo riječi velikoga švicarskog povjesničara Wenera Näfa, koji je 1930. predavanje o ratu započeo riječima već s povijesne distance:

„Koliko se god prije i koliko se god često govorilo o ‘predstojećemu ratu’ – kada je u obliku svjetskoga rata zaista i došao, svjetsko javno mnijenje obuzela je svijest o golemu potresnom događaju i svaki se pojedinac s time morao suočiti. Unatoč svakolikoj ratnoj psihozi tijekom mjeseci i godina koje su uslijedile, nije bilo ni jednoga duhovno usmjerenog čovjeka koji nije prošao unutarnju krizu. Borba i nestašica onoga doba suprotstavljale su se težnji za objektivnom spoznajom onoga što se događa; ljudi su grčevito nastojali sami pred sobom opravdati doživljaj rata ili ga barem učiniti podnošljivim.“

Isprva se pri raspravi o tome tko je „kriv“ za svjetski rat činilo nevažnim kakve je raznolike uzroke imao taj rat. Pobjednici i poraženi gledali su na stvari vrlo različito, a svatko je uzimao „*terrible simplificateurs*“ (J. Burckhardt) za saveznike. Dugoročniji uzroci, uloga pobjedničkih sila u pretpovijesti sukoba, a i različita snaga država srednjoeuropskih sila unutar saveza velikim se dijelom nisu uzimali u obzir. Pojedini članci mirovnih ugovora naposljetku su se ravnali po nalazu odbora nastaloga po nalogu mirovne konferencije, a pod predsjedavanjem američkoga ministra vanjskih poslova Roberta Lansinga. U njemu je zaključno rečeno: „Rat su namjerno izazvale srednjoeuropske sile zajedno sa svojim saveznicama Turskom i Bugarskom; bio je posljedica posve svjesnih postupaka koji su onemogućili sprečavanje rata.“

Jasno je da je rat u trajanju od otprilike četiri i pol godine, koji je širom svijeta stajao života oko devet milijuna vojnika, a daljnjih je dvadeset milijuna ranjeno, od kojih je dio njih imao teške posljedice, izazvao šok. Rat koji je uzeo milijune civilnih žrtava i tri milijuna ljudi umrlih od bolesti i zaraza, koji je opustošio goleme dijelove Europe, takav katastrofalan događaj morao je za sobom povući pitanje: tko je kriv? I kao i toliko puta inače, nastojalo se krivnju podmetnuti isključivo nekadašnjemu neprijatelju. Pobjednici, još k tome u položaju da diktiraju mirovne uvjete, teže tome da nastave nediferencirani pristup ratne propagande. Praktično je uvijek potrebno vrijeme, sve dok onda odmak od više godina, desetljeća ili stoljeća, često ne samo uz potpunije poznavanje izvora, nego ponovno iz nekoga određenog, možda čak političkog razloga, na pitanje krivnje ili nevinosti, veće ili manje odgovornosti ili puke neizbježne upletenosti, ne iznjedri druge odgovore od onih danih neposredno nakon rata. Prije svega je, međutim, pitanje odgovornosti za korak koji je doveo do rata tek jedno od mnogih. Kao prvo, u okviru proučavanja razloga rata pokušalo se zahvatiti šire. Druga pitanja proizišla su iz tijeka rata i toga da je sebi valjalo postaviti pitanje zašto nije uspjelo da se rat završi prije, odnosno da se barem zaključi primirje iz kojega bi se onda dao izvesti mir. I u tome je kontekstu trebalo postaviti pitanje krivnje ili barem odgovornosti. Dvadeset i jednu godinu nakon Prvoga svjetskog rata počeo je sljedeći europski rat, čiji su uzroci jamačno također – makar ne i jedino – bili sadržani u ishodu Prvoga svjetskog rata. Pritom se obično gleda samo nacionalsocijalističku Njemačku, ali ne i na posljedice raspada Austro-Ugarske i na posebnu ulogu koju je igrala Rusija i u koju je gurnuta. Možemo se priključiti mišljenju da je tijekom Drugoga svjetskog rata prošli rat tek odvojevan do kraja. Jednako se tako može argumentirati da je to bio novi rat i novi sukob, a da u konačnici svaki sukob i svaki rat ima korijen u prošlosti. Godina 1945. i posljedično pronađena rješenja za Europu bila su dugotrajnija, no naposljetku ni ona nisu bila dovoljno trajna. Stariji povijesni identiteti izbili su u prvi plan i stvorili nove identitete. Vjerojatno nije bilo slučajno što su u godinama nakon 1989., kada je počeo raspad Sovjetskoga Saveza, države nastale na tlu Austro-Ugarske Monarhije počele tražiti vezu s prošlošću. Posebno je raspad Jugoslavije devedesetih godina dvadesetoga stoljeća stvorio nove, ali u konačnici i stare političke subjekte. Tijekom europeizacije Europe nužno se moralo pojaviti i pitanje je li Austro-Ugarska Monarhija bila izvorni model europskoga ujedinjenja. Neovisno o bilo kakvom idealističkom predznaku možemo se samo nadati da Europa neće ići putem Habsburške Monarhije!

Neke su stvari karakteristične za posljednje godine Habsburške Monarhije: krhkost velesile kojom se gotovo više i ne može upravljati, pokušaj dogovora među narodima, laboratorij za smak svijeta i iznimna kreativnost oslobođena prije Prvoga svjetskog rata i tijekom njega. Želimo li rabiti pojam „historizacije“, korišten prije svega u kontekstu doba nacionalsocijalizma, i za Prvi svjetski rat, tada to možemo

učiniti utoliko što valja utvrditi da je historizacija prvoga velikog rata u 20. stoljeću dosegla odlučujuću točku. Pritom nije riječ o ponovljivosti ili bilo kakvoj neposrednoj referenciji. Nešto drugo označava ovu cezuru: posljednji koji Prvi svjetski rat nisu samo nesvjesno doživjeli, nego su ga i djelatno odredili ili barem svjesno iskusili, mrtvi su. Otpali su kao izvor obavještenja. Nema više nikoga koga bi se moglo nešto pitati a da njemu po omiljenoj metodi „*oral history*“ na pamet padnu odgovori o tome kako su stvari nekada izgledale. Nema više nikoga tko može opisati osjećaje i ozračje koji su vladali pri izbijanju rata i negdje u njegovu tijeku. Ni glad, briga, patnja i tuga više se ne mogu prizvati u autentičnome obliku, nego ih u najboljem slučaju možemo nastojati zamisliti. Za nadolazeće naraštaje Prvi svjetski rat zato odlazi u sferu davne prošlosti, koja se sa sadašnjošću gotovo više i ne dodiruje. Stotinu godina „poslije“ i jesu dugo vremena!

Poprišta teških bitaka postala su muzejima na otvorenom. Neka su dobila i dodatne memorijalne zbirke, koje se protežu od Verduna, Peronnea i Ypresa do Gorlica, Gorice, Boveca i Kötschach-Mauthena. Gdje neka zemlja nije bila poprištem bitaka, kao što je to slučaj s Austrijom uz iznimku područja oko Plöckenpassa, Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije mogu se vidjeti samo u zbirdkama. U tome kontekstu izvrstan je Vojni muzej u Beču, jamačno središnje mjesto sjećanja za sve zemlje Habsburške Monarhije. Pita li se, dakako, za spomenike nekoć djelatnim osobama, nema se mnogo što pokazati. Car Franjo Josip ima svoje spomenike. Nisu podignuti eksplicitno za „ratnoga Cara“, nego za monarha koji je rukovodio sudbinom svojega Carstva tijekom 68 godina. Caru Karlu I. moralo je dostajati nekoliko poprjsa i on je po svemu sudeći postao nazočniji u našoj svijesti tek 2004. kada je proglašen svetcem. Premijeri iz ratnoga doba raspoređeni su na mjesna groblja i u obiteljske grobnice. Nadvojvoda Friedrich, vrhovni vojni zapovjednik od 1914. do kraja 1916., pokopan je u Magyaróváru. Neki vojni zapovjednici, prije svih feldmaršal Franz Conrad von Hötzendorf, dobili su počasne grobnice. I ulice i trgovi dobili su imena po osobama kao što su Conrad, nadvojvoda Eugen ili grof Viktor Dankl. Ponekima je to još uvijek ili ponovno trn u oku.

Pristup ratnim spomenicima Prvoga svjetskog rata, zapravo najvažnijoj i najraširenijoj skupini mjesta sjećanja, u međuvremenu je potpuno odvojen od onoga aspekta koji je doveo do njihova podizanja kao zamjenskih grobova. Oni su dio političkoga kulta mrtvih i sukladno tome ovisni o konjunkturi. Ono što se još za rata počelo podizati kao znak žalosti podvrgnuto je nakon 1918. najrazličitijim postupanjima. I ako danas pokušamo promisliti o kulturi spomenika, nailazimo na aspekte koji povremeno savršeno odražavaju političke promjene, ali nemaju više ničega zajedničkog s izvornom nakanom, tugom.

U Italiji su mauzoleji u Furlaniji i Julijskoj krajini, najvećim dijelom podignuti u doba fašizma, i dalje objekti narodnoga sjećanja. Krilatica „Trident i Trst“ na taj

je način zadržala svoju aktualnost. Područja mauzoleja, velikim dijelom na tereni-
ma nekadašnjih borbi, jesu *zone sacre*. U poslije podignute spomenike uključeni su
i pali vojnici c. i kr. armije pa su tako postali znakovima ravnopravnosti u smrti, ali
i objekti konačne pobjede. Oni pali u Italiji nisu, dakako, označeni kao junaci, nego
kao *caduti*.

U Sloveniji su fašistički spomenici pomiješani s nacionalnim slovenskima, zapra-
vo jugoslavenskima. U međuvremenu su u jednakoj mjeri postali izrazom povijesti
povezane s Habsburškom Monarhijom i njezinim posljednjim ratom, kao i izrazom
nacionalnoga identiteta.

U Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji, ali i u rumunjskome Erdelju, ima vrlo
malo spomenika koji podsjećaju na pale austrougarske vojnike iz Prvoga svjetskog
rata. Ako nisu podignuti još za rata, poslije nije bilo potrebe suočavati se s prošlim
vremenom i vojnicima Austrougarske Monarhije u obliku spomen-obilježja. Zato
se jače ističu spomenici poput onoga u Kotoru, posvećenoga smaknutima u ustan-
ku mornara 1918. No ni oni više nisu nacionalno pitanje, što je u iznimnoj opreci s
Ugarskom gdje je sjećanje na rat putem spomenika daleko više nego u svim neka-
dašnjim područjima Monarhije znak nacionalnoga identiteta, a i tuge zbog nestale
veličine.

Poljska je njegovala sjećanje na rat, sadržano između ostaloga u stotinama spome-
nika i na brojnim grobljima, kroz svakojaka vremena i političke lomove. Pravo vječ-
noga mira, vojnicima posve svjesno dano nakon Prvoga svjetskog rata, i u Poljskoj
vrijedi za austrougarske, njemačke i ruske pale vojnike. Groblja i spomenici brižljivo
se njeguju i uređuju prije svega u Galiciji.

U Ukrajini se gotovo više i ne mogu naći vojnička groblja, a posebno spomenici
za pale u ratu, ako u novije vrijeme nisu sagrađeni iznova. Uglavnom nisu obnovlje-
ni vlastitom inicijativom, nego inicijativama drugih krunskih zemalja Habsburške
Monarhije. Tu su povijesne promjene bile prevelike da bi se od toga moglo stvoriti
nacionalno pitanje.

Češka i Slovačka znatno se razlikuju u pogledu vojnoga kulta mrtvih. Dok u
Češkoj mnoge stotine ratnih spomenika podsjećaju na jedno doba suprotstavljeno-
sti, zato što su c. i kr. vojska i češka legija i tada i poslije ostale na suprotnim strana-
ma, u Slovačkoj se, uz iznimku rijetkih mjesta na zapadu zemlje, gotovo ne mogu
pronaći spomenici, pa čak ni vojnička groblja iz doba „Velikoga rata“.

I pogled na situaciju u Austriji dvojak je. Za razliku od Njemačke, gdje se ubr-
zo nakon 1918. u arhitekturu i tekstove spomenika uvukao revanšistički ton, toga
u Austriji nema. No iz spomenika ne govori samo tuga, nego i uzdizanje junaštva.
Većina od oko 5000 spomenika u javnome prostoru, uz rijetke iznimke podignu-
tih nakon 1918., i danas je na svojim izvornim mjestima. Mnogi su premješteni na
groblja ili sagrađeni iznova. Mnogi su prošireni natpisima koji se odnose na pale u

Drugome svjetskom ratu. Miješanje Prvoga i Drugog svjetskog rata u najmanju je ruku na središnjemu mjestu sjećanja, „spomeniku junacima“ na bečkome Äußeres Burgtoru, tri naraštaja nakon Prvoga i dva naraštaja nakon Drugoga svjetskog rata, dakle u vremenskome razmaku od gotovo stotinu godina, dovelo do toga da je to za ratne spomenike gotovo samorazumljivo, makar ne i neproblematično izjednačavanje, naišlo na pojačanu kritiku, čija je posljedica bilo radikalna redukcija ovoga mjesta sjećanja. Možda je to i izraz opetovano spominjane bespovijesnosti. Nije ju lako preduhitriti. Spomenici, muzeji, arhivi i knjižnice, dakle klasična mjesta sjećanja, kako ih je nazivao i Pierre Nora, „praotac“ današnjega suvremenog znanstvenog pristupa pohrani sjećanja, nužno su potrebni kada se želi dati glas i onoj nevidljivoj većini koja već odavno nije na životu i zbog toga je lišena glasa.